

آداب و شرایط استجابات دعا در کتب مقدس ادیان ابراهیمی

بی‌بی‌زینب‌هاشمی

(دانش‌آموخته حوزه علمیه مشهد و عضو حلقه علمی قرآن دفتر تبلیغات اسلامی خراسان رضوی)

چکیده

دعا بسان یکی از مهم‌ترین راه‌های ارتباطی پیروان ادیان الهی با خدا در کتب مقدس ادیان ابراهیمی مورد توجه قرار گرفته است. متون دعایی پیش‌تر در کتاب مقدس عبری به‌ویژه در «مزامیر داوود»، و در عهدجدید به‌ویژه در «دعای خداوند» آمده است. این‌دو کتاب در بیان معارف و حیانی و از جمله مقوله دعا، حتی با فرض عدم تحریف، باز هم در قبال قرآن کریم که معجزه ابدی اسلام است، کامل نیستند. این مقاله در حوزه مطالعات تطبیقی و نتیجه‌اش در بیان مواضع خلاف و وفاق آن است. فرضیه مقاله، این است که قرآن کریم، بیان کامل‌تر، جامع‌تر و روشن‌تری در موضوع «دعا» نسبت به کتاب مقدس عبری و کتاب عهدجدید دارد. این برتری مضمونی، در باب آداب دعاکننده و دعاشونده و نیز شرایط استجابات دعا به تفکیک در فرجام مقاله تبیین شده است.

کلیدواژگان: قرآن کریم، کتاب مقدس عبری، کتاب عهدجدید، دعا، آداب دعا، استجابات دعا.

مقدمه

دعا از مهم‌ترین آموزه‌های هر دین و سابقه‌اش به قدمت انسان است. مقوله دعا با توجه به گستره نیازهای مادی و معنوی انسان و نیز دامنه وسیع ارتباطی میان او و خداوند، مورد توجه پیروان ادیان و به‌ویژه ادیان ابراهیمی بوده است. نصوص فراوان قرآنی، کتاب مقدس عبری و عهدجدید در زمینه دعا، بیان‌گر اهمیت و جایگاه آن است.

حکمت و فلسفه دعا در هر سه کتاب توحیدی این است که دعا اعلام بندگی و اظهار فقر و وابستگی به منبع الهی و غنای مطلق او است. زیباترین تعبیر مشترک در بیان عرفا و اندیشمندان توحیدی این است که دعا دل‌سپردگی و تمنای بی‌نهایت کوچک نسبت به بی‌نهایت بزرگ است. در کتب مقدس ادیان ابراهیمی، امر خداوند به دعا به معنی اظهار بندگی انسان است که نشان از اوج تواضع انسان موحد به خداوند بی‌نیاز است.

متون دعایی پیشتر در کتاب مقدس عبری به‌ویژه در مزامیر داوود، و در عهدجدید به‌ویژه در «دعای خداوند»^۱ آمده است. این دو کتاب در بیان معارف و حیانی (و از جمله مقوله دعا) حتی با فرض عدم تحریف، باز هم در قبال قرآن کریم - که معجزه ابدی دین اسلام است - کامل نیستند. با توجه به اینکه پیروان ادیان ابراهیمی، همگی کتاب مقدس‌شان را معتبر و قانونی برمی‌شمردند، از این‌رو شایسته است پژوهشگران مسلمان با کاوش زمینه‌های مختلف دعا بتوانند قدرت، قوت و برتری معارف قرآنی را به رخ پیروان سایر ادیان بکشانند و از این طریق دل‌های تشنه معنویت و حقیقت را به سوی آیین جاوید اسلام متمایل سازند. بدیهی است برای گفتگو با سایر ادیان بهترین وسیله، حکمت و اندرز نیکو و جدال احسن است، راهکاری منطقی که قرآن بدان اشاره کرده است.^۲

بخش اول. آداب و شرایط استجابیت دعا در قرآن کریم

۱. آداب دعا

۱.۱. تضرع

التماس از خدا و زاری و کرنش از آداب دعا است. خداوند می‌فرماید:

۱. متی، ۶: ۱۰؛ لوقا، ۱۱: ۳.

۲. نحل/۲۵.

«ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»^۱ «پروردگار خود را به زاری و نهانی بخوانید که او از حدگذرندگان را دوست نمی‌دارد.»
 در این آیه، دو ادب از آداب دعا ذکر شده است: یکی آنکه با حالت زاری و عرض حال ناتوانی و نقص و نیاز باشد؛ چنان‌که امام صادق • می‌فرماید: «هیچ چیزی نیست مگر آنکه پیمانهای دارد جز اشک‌ها، زیرا یک قطره از اشک، دریاهایی از آتش را خاموش می‌کند، ... و چون اشک روان شود، خدا آن را بر آتش حرام کند و اگر یکی در میان امتی بگیرد به همه رحم شود.»^۲
 و دوم آنکه در نهان باشد، یعنی دعا در حال خلوت با خدا انجام شود. بدیهی است که دعا در پنهانی بدان جهت که از شایبه ریا دور بوده و به اخلاص نزدیک‌تر است، با حضور قلب مناسب‌تر و مورد ترغیب واقع می‌شود.

۱.۲. آهستگی در خواندن

ادب حکم می‌کند که صدا در هنگام دعا آهسته، یعنی بین جهر و اخفات باشد. قرآن در این باره می‌فرماید:
 «قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تَخَافُتُمْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا»^۳ «بگو: الله را بخوانید یا رحمان را، هر کدام را بخوانید، (ذات پاکش یکی است و) برای او بهترین نام‌هاست! و نماز را زیاد بلند، یا خیلی آهسته نخوان و در میان آن دو، راهی (معتدل) انتخاب کن.»
 خداوند، پیامبر خود حضرت زکریا • را به همین صفت در حال دعا^۴ می‌ستاید:
 «إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا»^۵ «و آنگاه که (زکریا) پروردگارش را آهسته ندا کرد»
 و نیز می‌فرماید:
 «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»^۶ «پروردگار خود را به زاری و نهانی بخوانید که او از حدگذرندگان را دوست ندارد.»
 اعتدا و تعدی در آیه فوق بدین معناست که صدا را بلند نکرده و تجاوز از حد

۱. اعراف/۵۵.

۲. محمدبن یعقوب کلینی، اصول کافی، ترجمه محمدباقر کمرهای، ج ۶، ص ۵۷.

۳. اسراء/۱۱۰.

۴. رک: محمدبن حبیب‌الله سبزواری نجفی، الجدید فی تفسیر القرآن‌المجید، ج ۴، ص ۳۷۳؛ محسن قرائتی، تفسیر نور، ج ۴، ص ۸۳.

۵. مریم/۳۲.

۶. اعراف/۵۵.

ادب نکنند و یا منازل انبیاء را طلب نکنند.^۱

۱.۳. پاکیزگی و طهارت

پاکیزگی و طهارت نیز از آداب مهم دعا است، آنچنان که حق تعالی به پیامبر گرامی • می‌فرماید: «و ثِيَابَكَ فَطَهِّرْ»؛^۲ «هرگاه بخواهی در درگاه ما بایستی، لباس خود را با آب شستشو ده.»^۳

۱.۴. تمسک به نام پروردگار

با توجه به اینکه در قرآن کریم ادعیه فراوانی وجود دارد و گویندگان بسیاری از آنها پیامبرند؛ لذا توجه به نحوه دعاهای ایشان ضروری است. انبیای الهی همه دعاهای خویش را با «رب» شروع می‌کردند و در زیر، به دو نمونه اشاره می‌شود. حضرت محمد •: «وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ»؛^۴ «بگو: پروردگارا، از وسوسه‌های شیطانها به تو پناه می‌برم.»
حضرت ابراهیم •: «رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ»؛^۵ «پروردگارا، به من دانش عطا کن و مرا به صالحان ملحق فرما.»

با اینکه «الله»، جامع‌ترین نام‌های خداست ولی از آنجا که تقاضا از محضر پر لطف او تناسب با مسئله ربوبیت دارد. خواندن خداوند با این نام در آغاز دعاها از هر نام دیگر مناسب‌تر و شایسته‌تر است.^۶

۱.۵. اصرار در دعا

پافشاری در ابراز دعا و پی‌گیری دایمی حواجج، از دیگر آداب دعاست. پیامبر اکرم • فرمود: «خدا رحمت کند بنده‌ای را که حاجتش را از خدا بخواهد و در دعا اصرار کند، چه مستجاب شود چه نشود و سپس این آیه را تلاوت فرمود: «وَأَدْعُو رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا»؛^۷ «خدا را می‌خوانم و امیدوارم در دعایم محروم نمانم.»^۸

۱. رک: محمدبن حسن طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۴۲۵.

۲. مدثر/۴.

۳. رک: ابراهیم غفاری، آیین نیایش، ص ۱۷۶-۱۷۷.

۴. مؤمنون/۹۷.

۵. شعراء/۸۳.

۶. رک: ناصر مکارم‌شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، ج ۲۰، ص ۳۴.

۷. مریم/۴۸.

۸. رک: محمدبن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۴۷۵.

۱.۶. سپاس خداوند

از جمله آدابی که شخص دعاکننده باید قبل از دعا انجام دهد، حمد و سپاس خداوند، یادآوری نعمت‌های او و شکر است. خداوند می‌فرماید:

«الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ»^۱؛ «کسانی که عرش (خدا) را حمل می‌کنند، و آنها که پیرامون آنند، به سپاس پروردگارشان تسبیح می‌گویند و به او ایمان دارند...»^۲

۱.۷. بلندنمودن دست به سوی آسمان (تبتل)

از دیگر آداب دعاکننده، بلندکردن دست‌ها و حرکت انگشت سیابه است. قرآن در این باره می‌فرماید: «وَاذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا»^۳؛ «و نام پروردگار خود را باد کن و تنها به او بپرداز.» مراد از تبتل، تضرع و زاری با زبان، اشاره کردن با انگشتان و نیز بلندکردن دست‌ها در نماز است.^۴

۱.۲. شرایط استجابت دعا

استجابت دعا فرایندی است که در آن، خداوند دعای دعاکننده را تضمین می‌کند؛ بنابراین فرایندی دو سویه است. آیاتی نظیر «وَقَالَ رَبِّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ»^۵؛ «وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أَجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ»^۶ و جز اینها مشخص می‌کند که دعای بندگان، اجابت پروردگار را در پی دارد. «دعا» در واقع «روی کرد» به جانب معبود و «خواندن» او توسط بندگان است و «اجابت» پروردگار چیزی نیست جز واکنش و اقبال او به دعای بندگان؛ او به بندگان نزدیک است و دعای ایشان را می‌شنود. در الگوی «دعا - اجابت» در قرآن کریم، آنچه برجسته شده و مورد تأکید است اصل گفت‌وشنود و ارتباط بی‌واسطه میان انسان و خداوند است.^۷

۱. غافر/۷.

۲. مینا شمخی، آیین نیایش در قرآن، ص ۸۰.

۳. مزمل/۸.

۴. برای بیشتر رک: سید محمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، ج ۲۰، ص ۱۳.

۵. غافر/۶.

۶. بقره/۱۸۶.

۷. رک: علی باقری‌فر، نیایش، ضرورت زندگی، ص ۴۸.

استجابت به دو بخش تقسیم می‌شود: شرایط دعاکننده و دعاشونده.

۱.۲.۱. شرایط دعاکننده

الف. شناخت خداوند

از شرایط اساسی استجابت دعا، شناخت خداوند است. لازم است دعاکننده به قدرت و توانایی خداوند ایمان کامل داشته باشد و بزرگی و بخشاینده‌گی و محبت خداوند را درک کند تا بداند چه کسی را می‌خواند.

قرآن کریم شرط استجابت دعا را ایمان بنده به خدای متعال ذکر می‌کند: «وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ»^۱ «هرگاه بندگان من از تو درباره من بپرسند، (بگو) من نزدیکم و دعای دعاکنندگان را - به هنگامی که مرا بخواند- اجابت می‌کنم، پس آنان باید فرمان مرا گردن نهند و به من ایمان آورند، باشد راه‌یابند.»

ذیل کلمه «لِيؤْمِنُوا بِي» از امام صادق • روایت است که فرمود: معنای جمله این است که به‌طور یقین باید بدانند که من قدرت دارم آنچه را می‌خواهند به آنان می‌دهم.^۲

ب. گمان نیکو به خدا و یقین به استجابت دعا

هنگامه دعا لازم است انسان، امید به اجابت دعای خویش داشته و به عنایت خداوند نیز گمان نیکو برد. همچنین امید خود را از دیگر آفریده‌های خداوند قطع کند و تنها رو به سوی او کند. این حال درماندگی در برابر خداوند، از بنده‌ای است که هیچ راهی جز پناه‌بردن به او ندارد و نیازهای خود را تنها از او می‌خواهد. قرآن کریم نیز به این حالت اشاره دارد: «أَمْ مَن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُ لَكُمُ الْخُلَفَاءَ الْأَرْضِ إِلَهًا مَّعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ»^۳ «یا (کیست) آن کس که درمانده را چون وی را بخواند- اجابت می‌کند، و گرفتاری را برطرف می‌گرداند و شما را جانشینان این زمین قرار می‌دهد.»

ج. اخلاص

خداوند به پیامبر • دستور اخلاص می‌دهد:

۱. بقره/۱۸۶.

۲. رک: محمدباقر مجلسی، بحارالانوار الجامعة لدرر الأخبار الأئمة الأطهار، ج ۹۳، ص ۳۲۳.

۳. نمل/۶۲.

«قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»^۱ «بگو نماز من و (سایر) عبادات من و زندگی و مرگ من، برای خدا، پروردگار جهانیان است.»

د. تقدیم دیگران در دعا

قرآن کریم در آیات فراوانی همچون: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»^۲ «به راه راست، ما را راهبر باش» و نیز آیه «وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»^۳ «و برخی از آنان می‌گویند: «پروردگارا! در این دنیا به ما نیکی و در آخرت (نیز) نیکی عطا کن، و ما را از عذاب آتش (دور) نگه دار» به ما می‌آموزد که باید از خودخواهی بدور بوده و به فکر دیگران باشیم.

ه. خضوع و تأثر درونی

اگر انسان طالب برآمدن دعا باشد، ناگزیر باید به دنبال تأثر درونی بوده و در تحصیل آن تلاش کند؛ چراکه اگر درون انسان متأثر گردد، حجاب‌های میان آدمی و خداوند برداشته شده، باعث بارش رحمت الهی می‌شود. قرآن مؤمنان را این‌گونه وصف می‌کند:

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تَلَيَّتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»^۴ «مؤمنان، همان کسانی‌اند که چون خدایاد شود دل‌هایشان بترسد، و چون آیات او بر آنان خوانده شود بر ایمان‌شان بیفزاید و پروردگار خود توکل می‌کنند.»

و. همراهی دعا و عمل

از دیگر شرایط استجاب دعا، همراهی آن با عمل است و هیچ دعایی بدون عمل پذیرفته نیست. زمانی که آیه «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا. وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا»^۵ نازل شد، گروهی از یاران پیامبر • دکان‌ها را بستند و به عبادت مشغول شدند و گفتند: روزی ما تضمین شده است. چون خبر

۱. انعام/۱۶۲.

۲. حمد/۶.

۳. بقره/۲۰۱.

۴. انفال/۲.

۵. «این است اندرزی که به آنکه به خدا و روز بازپسین ایمان دارد، داده می‌شود، و هرکس از خدا پروا کند (خدا) برای او راه بیرون شدنی قرار می‌دهد؛ و از آنجایی که حسابش را نمی‌کند به او روزی می‌رساند، و هرکس بر خدا اعتماد کند، او برای وی بس است. خدا فرمایش را به انجام رساننده است. به راستی خدا برای هرچیز اندازه‌ای مقرر کرده است.» (طلاق/۲-۳).

به پیامبر رسید، آنان را نزد خود فراخواند و فرمود: چه چیز شما را به این کار بر انگیخت؟ گفتند یا رسول الله! خداوند متکفل روزی ما شد. پیامبر • در پاسخشان فرمود: هر کس چنین کند دعایش مستجاب نخواهد شد. دنبال کسب و کار بروید.^۱

ز. دوری از حرام و گناه

توبه، دوری از گناه و ادای واجبات و مراقبت بر آنها از شرایط استجابت دعاست: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ»^۲ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از نعمت‌های پاکیزه‌ای که روزی شما کرده‌ایم، بخورید و خدا را شکر کنید، اگر تنها او را می‌پرستید.»

ح. دعا با اسماء حسنی و توسل به ائمه •

توسل به خدا از طریق ائمه • یکی از مصادیق اسماء الحسنی است. قرآن کریم می‌فرماید:

«وَاللَّهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»؛ و نیز: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ...»^۳ این آیات اشاره دارند که در دعا باید توسل جست. امام صادق • در تفسیر این دو آیه می‌فرماید: «به خدا سوگند! نام‌ها و نشانه‌های نیک خداوند، ما هستیم... و به خدا قسم! وسیله‌ای که قرآن از آن سخن به میان آورده، ما هستیم.»^۴

۱،۲،۲. شرایط دعاشونده

انسان برای رسیدن به مطلوب خود، لازم است به درگاه کسی دعا کند که شایسته این کار باشد. بنابراین مهم‌ترین شرط دعاشونده آن است که قدرت استجابت دعا را داشته باشد؛ چه در غیر این صورت دعا کردن، امری عبث و بیهوده خواهد بود. معتقدیم بهترین و والاترین موجود در این زمینه کسی است که بالاترین قدرت را داراست و بالاترین قدرت از آن پروردگار قادر متعال است: «وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِّن مَّاءٍ فَمِنْهُمْ مَّن يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَّن يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَّن يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»^۵؛ «و خداست که هر جنبنده‌ای را (ابتدا) از آبی آفرید. پس پاره‌ای از آنها بر روی شکم

۱. رک. محمدبن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۵، ص ۸۴.

۲. بقره/۱۷۲.

۳. مائده/۳۵.

۴. محمدبن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۱۴۴.

۵. نور/۴۵.

راه می‌روند و پاره‌ای از آنها بر روی دو پا و بعضی از آنها بر روی چهار (پا) راه می‌روند. خدا هر چه بخواهد می‌آفریند. در حقیقت، خدا بر هر چیزی تواناست.»

بخش دوم: آداب و شرایط استجاب دعا در کتاب مقدس عبری

۲.۱. آداب دعا در کتاب مقدس عبری

۲.۱.۱. توجه به حضور خداوند

کسی که دعا می‌خواند باید چشمانش را پایین افکنده و قلبش را متوجه بالا سازد و باید نزد خود مجسم کند که شخینا^۱ مقابل اوست.^۲ داوود در مزامیر چنین می‌گوید: «خداوند را همیشه پیش روی خود می‌دانم.»^۳ و در تلمود براخوت^۴ آمده است: هنگامی که دعا و نماز می‌خوانید بدانید در حضور چه کسی ایستاده‌اید.^۵

۲.۱.۲. ایستاده دعا کردن و دست به سوی آسمان بردن (تبتل)

بلند کردن دست به سوی آسمان یکی از آدابی است که انبیا بدان پرداخته و اهتمام داشتند. در کتاب اول پادشاهان از کتاب مقدس عبری می‌خوانیم:

«و سلیمان پیش مذبح خداوند به حضور تمامی جماعت ایستاده، دست‌های خود را به سوی آسمان برافراشت.»^۶ همان‌طور که داوود چنین کرد: «ای خداوند! ... آواز تضرع مرا بشنو، چون نزد تو استغاثه می‌کنم و دست خود را بر محراب قدس تو بر می‌افزایم.»^۷ حال دعای سلیمان نبی نیز چنین بود: «دست‌های خود را به سوی آسمان بر افراشت و دعا نمود.»^۸

۲.۱.۳. اصرار بر خواسته

۱. عام‌ترین اصطلاح یهودی برای مفهوم حلول خدا در جهان و بیان‌گر نزدیکی خدا به نوع بشر و توجه مهرورزانه او به انسان. (جان آر هینلز، فرهنگ ادیان جهان، گروه مترجمان، ص ۴۱۱).

۲. رک: ابراهام کهن، گنجینه‌ای از تلمود، ترجمه امیر فریدون گرگانی، ص ۱۰۱.

۳. مزامیر، ۱۶: ۸.

۴. تلمود (تورات شفاهی یهود)؛ شامل ۵۱۷ فصل در قالب ۶۲ رساله و به ۶ بخش اصلی تقسیم شده که یکی از آنها سیدر زراعیم (بذرها) و شامل ۷۴ فصل است که به ۱۱ رساله تقسیم شده و یکی از رساله‌ها براخوت است که حاوی ادعیه و نمازهای یومیه یهود است. برای بیشتر رک: سالتز، آدین اشتاین، سیری در تلمود، ترجمه باقر طالبی‌داری، ص ۱۳۷-۱۴۳؛ جان آر، هینلز، فرهنگ ادیان جهان، گروه مترجمان، ص ۱۹۹.

۵. رک: تلمود براخوت، ۲۸ب، به نقل از ابراهام کهن، گنجینه‌ای از تلمود، ترجمه امیر فریدون گرگانی، ص ۱۰۱.

۶. اول پادشاهان ۸: ۲۲.

۷. همان، ۲۸: ۲.

۸. اول پادشاهان، ۸: ۲۳.

بسیاری افراد به استجابات دعاهاشان دست نمی‌یابند؛ چراکه اصرار نمی‌ورزند. این نگرش از طریق دعای یعقوب و بی‌باکی قدیس گونه نذرکردنش چنین آشکار می‌شود: «تا مرا برکت ندهی، تو را رها نکنم.»^۱ و موسی که فرمود: «و من در کوه(طور) مثل روزهای اولین چهل روز و چهل شب، توقف نمودم و در آن دفعه نیز خداوند مرا اجابت نمود.»^۲

۲.۱.۴. زانوزدن در هنگام دعا

در کتاب دانیال می‌خوانیم: «دانیال نبی هر روز سه مرتبه زانو می‌زد و دعا می‌نمود. او این چنین نزد خدای خویش دعا می‌کرد و تسبیح می‌خواند.»^۳

۲.۱.۵. سجده کردن

موسی • به زودی روی به زمین نهاده سجده کرد و گفت: «ای خداوند! اگر فی الحقیقه منظور نظر تو شده‌ام مستدعی آنکه خداوند در میان ما بیاید؛ زیرا این قوم گردن کش می‌باشند. پس خطا و گناه ما را بیامرز و ما را میراث خود بساز.»^۴

۲.۲. شرایط استجابات دعا در کتاب مقدس عبری

شرایط استجابات دعا شامل دو بخش دعاکننده و دعاشونده است.

۲.۲.۱. شرایط دعاکننده

الف. خلوص نیت

در یهودیت تأکید شده که خواندن دعا و نماز باید با خلوص نیت و احترام آمیز انجام شود: «کسی که دعا و نماز می‌خواند، باید قلب خود را متوجه آسمان سازد.»^۵ و «کسی که دعا و نماز می‌خواند باید چشمانش را پایین افکنده و قلبش را متوجه بالا سازد.»^۶

ب. بی‌ریایی

داوود در مزامیر خود می‌گوید: «ای خداوند! عدالت را بشنو و به فریاد من توجه

۱. پیدایش، ۳۲: ۲۶.

۲. رک: تثنیه، ۱۰: ۱۰.

۳. دانیال، ۶: ۱۱.

۴. خروج، ۳۴: ۹، ۸.

۵. تلمود پراخوت، ۳۱ الف.

۶. ابراهام کهن، خدا، جهان، انسان، و ماشیح در آموزه‌های بهود، ترجمه امیر فریدون گرگانی، ص ۱۴۹.

فرما و دعای مرا که از لب بی‌ریا می‌آید گوش بگیر.»^۱

ج. حُسن ظن به اجابت دعا

از دیگر آداب دعا حسن ظن به خداوند است تا آنجا که اجابت دعا حتمی دانسته شود. داوود نبی چنین فرمود: «ای خدا! تو را خوانده‌ام؛ زیرا که مرا اجابت خواهی نمود. گوش خود را به من فراگیر و سخن مرا بشنو.»^۲

د. ترک گناه

«در کتاب مقدس عبری، نمونه‌های زیادی وجود دارد که نشان می‌دهد وقتی انسان در برابر اراده الهی نافرمانی می‌کند، با تجربیات سختی مواجه می‌شود.

بنابراین اغلب لازم است که زدودن و پالایش صورت بگیرد.»^۳

در کتاب اِشعیا‌ی نبی آمده است: «خطای شما در میان شما و خدای شما حایل شده است و گناهان شما روی او را از شما پوشانیده است تا نشود؛ زیرا که دست‌های شما به خون و انگشت‌های شما به شرارت آلوده شده است.»^۴

ه. توکل بر بیهوه^۵

توکل بر بیهوه از مسایل مهمی است که در دین یهود و کتاب مقدس عبری ایشان تأکید شده است. انتظار می‌رود که ایشان کارها و اعمال خود را با توکل بر خداوند انجام دهند و یقین کنند خداوند دعای‌شان را اجابت می‌کند: «پدران ما بر تو توکل داشتند، ایشان را خلاصی دادی. نزد تو فریاد بر آوردند و رهایی یافتند؛ بر تو توکل داشتند پس خجل نشدند.»^۶

و. دل‌شکسته و مسکین بودن

در مزامیر داوود به اجابت دعای مضطر و مسکین نیز اشاره شده است: «خداوند نزدیک شکسته‌دلان است و روح کوفتگان را نجات خواهد داد.»^۷ و «خداوند به

۱. مزامیر، ۱۷: ۱.

۲. همان، ۱۷: ۶.

۳. کاترین پاندر، قدرت دعا، ترجمه مینا اعظامی، ج ۱، ص ۶۸، ۶۷.

۴. همان، ۵۹: ۲، ۴.

۵. بیهوه از اسامی خدای قوم یهود و مهم‌ترین نام خدا در کتاب مقدس عبری است؛ بهرام محمدیان و دیگران، دایرةالمعارف کتاب مقدس، ص ۴۹۵.

۶. مزامیر، ۲۲: ۵، ۴.

۷. همان، ۳۴: ۱۸.

دعای مسکینان توجه نموده و دعای ایشان را خوار نشمرده است.»^۱

ز. دعا برای دیگران

در کتاب اول سموئیل درباره ایوب نبی چنین آمده است که وقتی برای دوستانش که آزمونی سخت برای او محسوب می‌شدند دعا نمود، مشکلاتش برطرف شد: «و چون ایوب برای اصحاب خود دعا کرد، خداوند مصیبت او را دور ساخت و خداوند به ایوب دو چندان آنچه پیش داشته بود، عطا فرمود.»^۲

ح. نیکوکاری

اشعیای نبی ضمن آنکه شرط استجابت دعا را ترک گناه و شسته‌شدن دست‌ها از خونبری شمرد، می‌فرماید: اگر می‌خواهید دعایتان مستجاب شود و خداوند از شما درگذرد باید «نیکوکاری را بیاموزید و انصاف را بطلبید، مظلومان را رهایی دهید، یتیمان را دادرسی کنید و بیوه‌زنان را حمایت نمایید.»^۳

ط. تضرع

کتاب مقدس عبری آنجا که اشاره به شفای بیماری سخت و رو به موت حزقیال دارد چنین آورده است:

«آن هنگام اشعیای ابن‌عاموس نبی نزد وی آمد، و او را گفت: خداوند چنین می‌گوید: تدارک خانه خود را ببین زیرا می‌میری و زنده نخواهی ماند... پس حزقیای زارزار بگریست. آنگاه کلام خداوند بر اشعیای واقع شد که: برگرد و به پیشوای قوم من حزقیای بگو: خدای پدرت (داوود) چنین می‌گوید: دعای تو را شنیدیم و اشک‌های تو را دیدم. اینک تو را شفا خواهیم داد و در روز سوم به خانه خداوند داخل خواهی شد.»^۴

ی. عدم زیاده‌روی در ثنای خداوند

مبالغه و زیاده‌روی در حمد و ثنای خداوند به هنگام خواندن دعا و نماز تقبیح شده است. موسی به هنگام نیایش فقط سه صفت بزرگ، جبار و سهم‌ناک^۵ را به خداوند نسبت داد و اگر وی این سه صفت را در تورات ذکر نکرده بود و اعضای انجمن کبیر نیز آن را در متن دعا و نماز وارد نکرده بودند نمی‌توانستیم آنها را بر

۱. همان، ۱۰۲: ۱۷.

۲. ایوب، ۴۲: ۱۰.

۳. اشعیای، ۱: ۱۷.

۴. دوم پادشاهان، ۲۰: ۲، ۶.

۵. تثویه، ۱۰: ۱۷.

زبان بیاوریم.^۱

۲.۲.۲. شرایط دعاشونده

سفر پیدایش، اولین کتاب از مجموعه تورات با اذعان به قدرت لایتناهی خداوند در پیدایش جهان آغاز می‌شود: «در ابتدا خدا آسمان‌ها و زمین را آفرید... و خدا گفت روشنایی بشود و روشنایی شد... و خدا گفت فلکی باشد و فلک شد... و خدا گفت آب‌های زیر آسمان بشود... این نشان‌گر قدرت خلاق است که بر هر یک از ارکان جهان و پس از آن، بر ظهور حیوانات و سرانجام بر آفرینش انسان اعمال می‌شود.»^۲

بی‌شک خداوند منشأ نیروهای بی‌شماری است که در نگرش ما به نام قدرت مطلق خوانده می‌شود. زیرا انسان قادر نیست به فریاد دو تن در آن واحد گوش کند؛ لیکن ذات قدوس متبارک چنان است که حتی اگر تمام جهانیان به حضورش فریاد زنند، او فریاد همه را می‌شنود.^۳ در سفر خروج می‌خوانیم: «کیست مانند تو ای خداوند در میان خدایان؟ کیست مانند تو جلیل در قدوسیت؟ تو مهیب هستی در تسبیح خود و صانع عجایب.»^۴

بخش سوم: آداب و شرایط استجاب دعا در کتاب عهدجدید

۳.۱. آداب دعا در کتاب عهدجدید

دعا بیان‌گر ستایش شایسته آفریننده همه‌چیز و همگان و نیز شامل خواست‌های بندگان از خداوند است. فرد مؤمن، رحمت الهی را به التماس می‌طلبد تا گناهانش آمرزیده شده، ایمان و استقامتش در شریعت استوار گردد. مؤمن مسیحی با خواندن دعایی که عیسی • تعلیم داده است از خداوند می‌خواهد تا آنچه مطلوب اوست به او بدهد.^۵ از لابلای آیات عهدجدید، آداب و شرایطی برای دعا بدست می‌آید که در زیر بدانها اشاره می‌شود.

۳.۱.۱. خداخواهی و خداخوانی

۱. رک: ابراهام کهن، گنجینه‌ای از تلمود، ترجمه امیر فریدون گرگانی، ص ۱۰۴.

۲. پیدایش، ۱: ۳۱، ۱.

۳. رک: تلمود براخوت ۳۶.

۴. خروج، ۱۱: ۱۵.

۵. رک: دنیز ماسون، قرآن و کتاب مقدس (درون‌مایه‌های مشترک)، ترجمه فاطمه‌سادات تهامی، ج ۲، ص ۷۱۵.

جز به حضور خدا نمی‌توان دست به دعا برداشت. این مهم در عهدجدید نیز اشاره شده است: «مکتوب است که خدای خود را سجده کن و او را فقط عبادت نما.»^۱ در انجیل متی نیز آمده است که: «سؤال کنید که به شما داده خواهد شد؛ بطلبید که خواهید یافت؛ بگویید که برای شما باز خواهد شد؛ زیرا هر که سؤال کند، یابد و هر که بطلبد دریافت کند و هر که بگوید برای او گشاده خواهد شد.»^۲

۳.۱.۲. خضوع و خشوع

دعا به درگاه خداوند باید خاضعانه و با کمال خشوع باشد. در انجیل متی آمده است: «هر که خود را بلند کند پست گردد و هر که خود را فروتن بسازد سرفراز گردد.»^۳

۳.۱.۳. پوشاندن سر در زنان و سربرهنه‌بودن مردان

یکی از آداب دعاکننده در کتاب عهدجدید، پوشش سر در زنان به هنگام دعا و برهنه بودن سر در آقایان است. کتاب عهدجدید چنان به این بحث تأکید کرده که گویی زنان لزوماً باید در هنگام دعا سر خود را بپوشند. در عهدجدید آمده است: «هر مردی که سر پوشیده دعا کند سر خود را رسوا کرده و هر زنی که سر برهنه دعا کند سر خود را رسوا نموده است.»^۴ و نیز همانجا گفته شده که: «آیا شایسته است که زن ناپوشیده نزد خدا دعا کند؟!»^۵

۳.۱.۴. سکوت خانم‌ها

از آداب مهم دعا در کتاب عهدجدید که قابل توجه است، سکوت خانم‌ها در هنگام جلسات دعا در کلیسا است و اینکه ایشان در آن هنگام حق صحبت ندارند. در کتاب عهدجدید آمده است: «زنان شما در کلیسا خاموش باشند؛ زیرا که ایشان را حرف‌زدن جایز نیست؛ بلکه اطاعت نمودن، چنانچه تورات نیز می‌گوید.»^۶

۳.۱.۵. دعای نهانی

در کتاب عهدجدید، شرط پاداش‌دهی پدر(خدا) دعای نهانی است. انجیل متی می‌گوید: «آنگاه که دعا می‌کنی، به اتاق خویش برو، در را بر روی خود بربند و

۱. متی، ۴: ۱۰.

۲. متی، ۷: ۷، ۸.

۳. لوقا، ۱۸: ۱۴؛ متی، ۲۳: ۱۲؛ لوقا، ۱۴: ۱۱.

۴. اول فرنتیان، ۱۱: ۴، ۵.

۵. اول فرنتیان، ۱۱: ۱۳.

۶. اول فرنتیان، ۱۴: ۳۴.

دعاکن به درگاه پدر خویش که آنجا است، در نهان و پدرت که در نهان می بینید
ترا پاداش خواهد داد.^۱

۳.۱.۶. شکرگزاری

در آیین مسیحیت، عیسی • همچون هدیه خداوند تلقی شده است. رسالت
عیسی • تدبیر نجات و رستگاری انسان است و بدین سان عیسی • در پاسخ
شکرگزارانه انسان، نقش میانجی را دارد.

به منظور ترویج این پاسخ قابل انتظار، ثنا و شکرگزاری، جایگاهی مرکزی در
دعا و آیین عبادی مسیحیت دارد تا آنجا که شکرگزاری نام خود را به دعای عشای
ربانی (دعای شکر) می بخشد.^۲

۳.۱.۷. اصرار در دعا

در یکی از آیاتی که مربوط به تعالیم عیسی • درباره دعا است می خوانیم:
«کیست از شما که دوستی داشته باشد و نصف شب نزد وی آمده و بگوید: ای
دوست! سه قرص نان به من بده چونکه یکی از دوستان من از سفر بر من وارد شده
و چیزی ندارم که پیش او بگذارم. پس او از اندرون جواب گوید: مرا زحمت مده،
زیرا که الان در بسته است و بچه های من در رختخواب با من خفته اند، نمی توانم
برخاست تا به تو دهم. به شما می گویم هر چند به علت دوستی بر نخیزد تا بدو دهد،
لیکن به جهت لجاجت خواهد برخواست و هر آنچه حاجت دارد بدو خواهد داد.»^۳

۳.۱.۸. آمین گویی در آغاز و پایان دعا

آمین، واژه ای عبری به معنای «پشتیبانی، مقاومت کردن» است و اشاره به
میخی در زمین است که برای برپانگه داشتن خیمه (چادر) فرو می کنند، و بیان گر
صدق و پایبندی و به معنای اجابت است. طبق اناجیل، مسیح • بارها مطالب
مهم را با یک آمین یا دو آمین آغاز می کرد.^۴ برای مثال عیسی می فرماید:
«آمین آمین به شما می گویم که هر آنچه از پدر به اسم من طلب کنید به شما
عطا خواهد شد.»^۵

۱. متی، ۶: ۶

۲. رک: دایره المعارف بریتانیکا، به نقل از فرهنگ مهروش، مروری بر گستره دعاپژوهی، ص ۳۵.

۳. لوقا، ۱۱: ۵، ۸.

۴. رک، شهاب الدین وحیدی، دانش نامه دین، هفت آسمان (فصلنامه تخصصی ادیان و مذاهب)، سال هشتم،
پاییز ۸۵، شماره ۳۱، واژه آمین ص ۲۲۰.

۵. یوحنا، ۱۶: ۲۳.

۳,۲. شرایط استجابت دعا**۳,۲,۱. شرایط دعاکننده****الف. ایمان**

در انجیل متی از قول عیسی • آمده است: «هر آنچه با ایمان به دعا طلب کنید خواهید یافت.»^۱

ب. خلوص

یکی از آداب بسیار مهم در کتاب عهدجدید، دعای بی‌ریا است؛ زیرا ریا گناهی است که مانع ادب در دعا می‌شود. انجیل متی سفارش می‌کند: «چون عبادت کنی، مانند ریاکاران مباش؛ زیرا خوش دارند که در کنایس و گوشه‌های کوچک‌ها ایستاده، نماز گزارند تا مردم ایشان را ببینند.»^۲

ج. به نام عیسی • به جای آوردن

نام عیسی • بین مسیحیان از تقدس زیادی برخوردار است و از جانب او معجزات فراوانی دیده و شنیده شده‌اند در میان ایشان نام عیسی • کارکرد وسیله را در اجابت دعا دارد. کتاب عهدجدید در نقاط زیادی این موضوع را تصدیق می‌کند. برای نمونه به یک نمونه اشاره می‌شود: «هرگاه دو نفر از شما در زمین دربار هر چه بخواهند متفق شوند، هر آینه از جانب پدر من (خداوند) که در آسمان است برای ایشان کرده خواهد شد. زیرا جایی که دو یا سه نفر به اسم من (عیسی) جمع شوند، آنجا میان ایشان حاضرم.»^۳

د. طلب امر نیکو

یکی از شرایط استجابت دعا در کتاب عهدجدید، طلب امر نیکو و خواسته خیر از خداوند است به گونه‌ای که در جای‌جای کتاب به آن اشاره شده است. از امور نیکویی که در کتاب عهدجدید بدان اشاره شده است می‌توان به خواستن

۱. متی، ۲۱: ۲۲.

۲. متی، ۶: ۵.

۳. متی، ۱۸: ۱۹، ۲۰.

روح القدس،^۱ بخشایش،^۲ دعا در جمع^۳ و دعا در حق دیگران^۴ اشاره کرد. به طور مثال در انجیل متی می خوانیم: «... چقدر زیاده پدر شما که در آسمان است چیزهای نیکو را به آنانی که از او سؤال می کنند، خواهد بخشید.»^۵

۳.۲.۲. شرایط دعا شونده

دعا باید با اعتماد به احسان پدر^۶ باشد. در کتاب عهد جدید، اسامی خداوند بسیار است؛ اما معروف ترین آن پدر است. فرد دعا کننده باید بداند که در پیشگاه چه کسی دعا می کند و به پدر اعتماد داشته باشد و توکل بر او کند همان طور که در انجیل متی می خوانیم: «پدر شما حاجات شما را می داند پیش از آنکه از او سؤال کنید.»^۸

بخش چهارم. امتیاز قرآن در مقوله آداب و شرایط استجابت دعا

۴.۱. امتیاز قرآن در مقوله آداب دعا

در بخش آداب دعا، هر سه کتاب مقدس به موارد روشنی پرداخته اند. در قرآن گفته شده که دعا کننده باید دعا را با حمد و سپاس الهی و با نام خدا (به ویژه با واژه «رب») آغاز کند، پاکیزه باشد و آهسته بخواند و دستها را به سمت آسمان بلند کند.

در کتاب مقدس عبری نیز شبیه به همین آداب آمده است؛ مانند توجه به حضور خدا، اصرار بر خواسته و زانوزدن و سجده کردن.

در کتاب عهد جدید نیز گفته شده که دعا کننده باید خدا را بخواند، حالت خضوع داشته باشد، اصرار بر خواسته داشته باشد، در زنان، سر را بپوشاند و در مردان باز نگهدارد، و اینکه در آغاز و پایان، آمین گوید.

۱. روح القدس یکی از سه شخصیت تثلیث است (مرقس، ۱: ۱۱) برای بیشتر رک: بهرام محمدیان و دیگران، دایرةالمعارف کتاب مقدس، ص ۵۵۴، ۵۵۶.

۲. لوقا، ۱۱: ۱۳.

۳. مرقس، ۱۱: ۲۵.

۴. متی، ۱۸: ۱۹.

۵. رساله یعقوب، ۵: ۱۶.

۶. متی، ۷: ۱۱.

۷. رک، بهرام محمدیان و دیگران، دایرةالمعارف کتاب مقدس، ص ۴۹۷.

۸. همان، ۶: ۸.

اما امتیاز ویژه قرآن، خواندن خدا در آغاز فرازهای ادعیه است. انبیا و مؤمنان به‌عنوان اسوه‌های دینی، خداوند را با واژه «رب» می‌خواندند. بنابراین طبق قرآن بهتر آن است که از ربوبیت پروردگار یاد شود.^۱

از تشابه‌های قرآن و عهدجدید نسبت به کتاب مقدس عبری، دعا در پنهانی است.^۲ نیز از تشابه‌های قرآن و کتاب مقدس عبری نسبت به عهدجدید، تبتّل (بلندکردن دست به سوی آسمان) است.^۳

از نکات قابل ذکر در کتاب عهدجدید، ادب سکوت بانوان به هنگام دعا است.^۴

۴.۲. امتیاز قرآن در مقوله استجابت دعا

۴.۲.۱. امتیاز در بخش دعاکننده

در بخش دعاکننده، هر سه کتاب به موارد روشن و دقیقی اشاره دارند. قرآن و کتاب مقدس عبری با دقت بیشتری به این مهم پرداخته‌اند؛ مانند: شناخت دعا، اخلاص، توکل، دوری از گناه، دعا بر دیگران و نیکوکاری. در کتاب عهدجدید، موارد اشاره شده به اعتبار کمیت، محدود به مؤمنانه و بی‌ریا بودن هستند.

امتیاز مهم قرآن در این بخش بر سایر کتب مقدس ابراهیمی، ویژگی وساطت و شفاعت در دعا است. کتاب مقدس عبری هرگونه وساطت را از طرف انبیا و اولیا میان بنده و خداوند رد می‌کند.^۵ در این کتاب می‌خوانیم که خداوند خطاب به ارمیا می‌گوید: «تو برای این قوم دعا مکن و به جهت ایشان، آواز تضرع و استغاثه بلند منما و نزد من شفاعت مکن، زیرا که تو را اجابت نخواهم کرد.»^۶

اما پیامبر اکرم • آنچنان‌که قرآن کریم^۷ بیان می‌دارد حتی برای امت گنهکارش

۱. رک: ناصر، مکارم‌شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۳۴.

۲. خداوند می‌فرماید: «دَعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يَحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (اعراف/۵۵). و در عهدجدید می‌خوانیم: «آنگاه که دعا می‌کنی، به اتاق خویش برو، در را بر روی خود بربند و دعاکن به درگاه پدر خویش که آنجا است، در نهان و پدرت که در نهان می‌بینید ترا پاداش خواهد داد.» (متی، ۶: ۶).

۳. قرآن در این باره می‌فرماید: «وَأَذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا» (مزمّل/۸)؛ و در کتاب مقدس عبری آمده است: «و سلیمان پیش مذبح خداوند به حضور تمامی جماعت ایستاده، دستهای خود را به سوی آسمان برافراشت.» (اول پادشاهان ۸: ۲۲).

۴. «زنان شما در کلیسا خاموش باشند؛ زیرا جایز نیست صحبت کردن زن؛ بلکه اطاعت نمودن، چنانچه تورات نیز می‌گوید.» اول قرن‌تیان ۱۱: ۴-۵.

۵. رک: کُنِيز ماسون، قرآن و کتاب مقدس، ترجمه فاطمه‌سادات تهمی، ج ۲، ص ۷۱۸.

۶. ارمیا، ۱۶: ۷.

۷. نساء/۶۴.

دست به دعا بر می‌دارد و دعایش مورد اجابت قرار می‌گیرد. در تعالیم قرآنی، رسول اکرم • شأنی عظیم دارد، آن‌چنان‌که خداوند با تعبیر «وَأَسْتَغْفِرْ لَهُمْ» و نه «وَأَسْتَغْفِرْتَهُمْ» به استغفار و شفاعت پیامبر • اهمیت و حرمت داد.^۱

دیگر امتیاز مهم قرآن نسبت به عهد جدید در بخش دعاکننده، شرط ایمان و عمل در دعا است. طبق مذهب کاتولیک و در نگاه پولس (دومین مؤسس دین مسیحیت)،^۲ حقیقت مسیح در باطن فرد مؤمن تجلی می‌کند و از این جهت برای او ضرورت ندارد که دائماً به دستورات رسمی و قوانین دینی رجوع کند و حلال و حرام را از روی آنها تشخیص دهد.^۳ به هر روی آنچه در نزد پولس مهم است ایمان به مسیح است نه عمل به شریعت.^۴

مسیحیان پروتستان نیز بر این باورند که هرچند اعمال صالح، نیک و پسندیده است؛ اما هیچ استحقاقی برای انسان نمی‌آورد؛ بلکه مؤمن را خدا به لطف و فیض خود نجات می‌دهد نه در اعمال.^۵

بدیهی است که این اعتقاد باعث فاصله مؤمن مسیحیان از جامعه و بروز پدیده ترک از دنیاست که قرآن آن را بدعت شمرده است.^۶ اما طبق قرآن، ایمان همیشه توأم با عمل است^۷ و در مورد دعا نیز هم‌چنان‌که در شرایط استجاب دعا گذشت دعا فقط همراه با عمل پذیرفته است.^۸

۴.۲.۲. امتیاز دعاشونده در قرآن نسبت به سایر کتب مقدس

در یهودیت نقطه آغاز پیوند آدمی با خدا بلکه اساساً نقطه آغاز دیانت یهود، «ترس از خدا» است. در سفر تثنیه چنین آمده است: «از بهوه خدای خود بترسیم»^۹

۱. رک: فضل بن حسن طبرسی، جوامع الجامع، ترجمه مترجمان، ج ۱، ص ۱۸۶.
۲. همچنین او معتقد به الوهیت عیسی و شأنی فراتر از معلم بود. رک: جان بایر ناس، تاریخ جامع ادیان، ص ۱۳-۱۶.
۳. رک: همان، ص ۱۳۶-۱۳۷.
۴. رک: رساله پولس به غلاطیان، ۲: ۱۶؛ رک: رساله به رومیان، ۱۴: ۲۲.
۵. رک: الفس جیمس انس الامیرکاتی، نظام‌التعلیم فی علم‌اللاهوت‌القویم، ج ۲، ص ۳۷۵ به نقل از درآمدی بر الاهیات تطبیقی اسلام و مسیحیت، عبدالرحیم سلیمانی اردستانی، ص ۱۹۵، ۱۹۴.
۶. برای بیشتر رک: حدید/۲۷.
۷. رک: محمدبن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۵، ص ۸۴.
۸. طلاق ۲-۳.
۹. تثنیه، ۲۴۶.

و «تا از بیهوه خدای خود، ترسان شده جمیع فرامین و اوامری را که من به شما امر می‌کنم نگاه داری.»^۱ در چنین پیوندی میان بنده و خدا، انسان موجودی مکره است. روشن است در چنین تعاملی، بنده با رغبت و شوق به انجام فرمان تن نمی‌دهد و تلاش می‌کند خود را از زیر بار فرمان برهاند.^۲ این بدان معنا نیست که در کتاب مقدس عبری سخنی از دوستی و محبت نیامده است؛ همان‌طور که در تثنیه می‌خوانیم: «بیهوه خدای خود را دوست بدارید»^۳ اما واقعیت آن است که خدانشناسی کتاب مقدس عبری بلکه دیانت آن، بر محور خشیت الهی می‌چرخد.^۴ در مسیحیت نیز از روزگاران قدیم کلمات تشریفاتی «به نام پدر و پسر و روح القدس» که از انجیل متی^۵ گرفته شده، در هنگام غسل تعمید مسیحیان به کار می‌رفته است. این کلمات البته که نیاز به توضیح داشتند. اما به تدریج عمل پرستش عیسی به عنوان خدا در جماعات مسیحی به شکل سرسپردگی پذیرفته شده‌ای تبدیل شد. دانشمندان الهیات مسیحی باید معنای آن را برای محققان مشرک توضیح می‌دادند؛ در غیر این صورت مسیحیت در نظر آنها بازگشت به چند خدایی می‌نمود.^۶ این عینیت شخصی خدا حداقل در سنت مسیحی بر نام پدر مبتنی است. بنابراین جانشین کردن این نام (خدا به پدر) ضرورتاً روی آوردن به سوی خدای دیگر را نتیجه می‌دهد. بزرگان مسیحی معتقدند نقد تصویر خدا به صورت یک ذهن شخصی نقدی محکم است.^۷

کتاب مقدس عبری و عهدجدید هرکدام دچار نقایص بزرگی در فهم خدا هستند. اما خدا در قرآن، منزله از صفات بشری و ممکنات است؛^۸ به‌ویژه آنکه در ابتدای هر سوره قرآن با صفت رحمت تصویر شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم». البته در قرآن کریم اوصافی همچون شدیدالعقاب^۹ نیز ذکر شده است؛ اما

۱. تثنیه، ۲:۶.

۲. رک: مهرباب صادق‌نیا، «خدای عهدعتیق»، هفت‌آسمان، ص ۲۲۱.

۳. تثنیه، ۲:۶.

۴. رک: مارتین بوپر، کسوف خداوند، ترجمه عباس کاشف، ص ۱۰۲.

۵. متی، ۲۸: ۱۹-۲۰.

۶. رک: جوان‌ا. اگریدی، مسیحیت و بدعت‌ها، ترجمه عبدالرحیم سلیمانی اردستانی، ص ۱۴۲-۱۴۳.

۷. رک: پانن برگ ولفهارت، درآمدی بر الهیات نظاممند، ترجمه عبدالرحیم سلیمانی اردستانی، ص ۷۶، ۷۷.

۸. سوره اخلاص.

۹. غافر/۳.

در کنار وصف شدیدالعقاب، سه وصف از اوصاف رحمت آمده که دلیل بر سبقت رحمت الهی بر غضب است.^۱

نتیجه

مقاله حاضر نشان‌گر کامل‌بودن آخرین نسخه الهی بدون تحریف یعنی قرآن است. این سند برای ابنای بشر فرستاده شده و ابدی است. از این‌رو نویسنده از رهگذر پژوهش در نصوص سه کتاب مقدس ابراهیمی، این مقوله را بهانه‌ای برای اثبات برتری مضمونی قرآن دست‌کم در مقوله آداب و شرایط استجاب دعا نسبت به سایر کتب مقدس ابراهیمی شمرده است.

سه کتاب مقدس از آنجا که نزد معتقدان موحدشان محترم است، می‌تواند بیش‌ازپیش، محور گفتگوهای معتقدان قرار گیرد تا در جدالی احسن و هم‌آوردی علمی و مبتنی بر نصوص به داوری منصفانه منجر شود. مشترکات فراوانی در این سه کتاب هست که توجه متخصصین را به خود جلب می‌کند تا در این میز گفتگو شرکت کنند و با رویکرد تطبیقی به هم‌آورد برخیزند.

منابع

- قرآن کریم (براساس ترجمه محمدمهدی فولادوند).
- کتاب مقدس (براساس ترجمه انجمن کتاب مقدس ایران).
۱. اگریدی، ا. جوان، مسیحیت و بدعتها، ترجمه عبدالرحیم سلیمانی اردستانی، مؤسسه فرهنگی طه، قم، ۱۳۸۴ ش.
 ۲. الامیر کانی، جیمس انس، نظام‌التعلیم فی علم اللاهوت القویم، بی‌جا، بی‌تا.
 ۳. باقری‌فر، علی، نیایش، ضرورت زندگی (برگزیده مقالات همایش نیایش، ضرورت زندگی)، مؤسسه فرهنگی دین‌پژوهی بشرا، چ‌اول، تهران، ۱۳۷۸ ش.
 ۴. بوهر، مارتین، کسوف خداوند، ترجمه عباس کاشف، سپهر اندیشه، تهران، ۱۳۸۰ ش.
 ۵. پاندر، کاترین، قدرت دعا، ترجمه مینا اعظامی، نشر میترا، چ‌پنجم، تهران، ۱۳۸۶ ش.
 ۶. پانن برگ، ولفهارت، در آمدی در الاهیات نظام‌مند، ترجمه عبدالرحیم

۱. رک: ناصر مکارم‌شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۱۱.

- سلیمانی اردستانی، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، چاول، قم، ۱۳۸۶ ش.
۷. سالتز، آدین اشتاین، سیری در تلمود، ترجمه باقر طالبی دارابی، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، چاول، قم، ۱۳۸۳ ش.
۸. سبزواری نجفی، محمد بن حبیب الله، الجدید فی تفسیر القرآن المجید، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت، ۴۰۶ ق.
۹. سلیمان اردستانی، عبدالرحیم، درآمدی بر الاهیات تطبیقی اسلام و مسیحیت، کتاب طه، قم، ۱۳۸۲ ش.
۱۰. شمخی، مینا، آیین نیایش در قرآن، انتشارت هستی نما، تهران، ۱۳۷۸ ش.
۱۱. صادق نیا، مهرباب، «خدای عهد عتیق»، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، فصلنامه هفت آسمان، ش ۱۵، قم، ۱۳۸۱.
۱۲. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، دفتر انتشارات اسلامی، قم، بی تا.
۱۳. طبرسی، حسن بن فضل، جوامع الجامع، ترجمه مترجمان، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۷ ش.
۱۴. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، دار احیاء التراث العربی، بیروت، بی تا.
۱۵. قرآنتی، محسن، تفسیر نور، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران، ۱۳۸۳ ش.
۱۶. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه محمد باقر کمره‌ای، انتشارات اسوه، بی تا.
۱۷. کهن، ابراهام، گنجینه‌ای از تلمود، امیرفریدون گرگانی، نشر اساطیر، چاول، تهران، ۱۳۸۲ ش.
۱۸. ماسون، دنیز، قرآن و کتاب مقدس، درون مایه‌های مشترک، ترجمه فاطمه سادات تهامی، نشر سهروردی، چاول، تهران، ۱۳۸۵ ش.
۱۹. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار الجامعه لدرر الاخبار الائمة الاطهار، موسسه الوفاء، بیروت، ۴۰۴ ق.
۲۰. محمدیان، بهرام و دیگران، دایرةالمعارف کتاب مقدس، روز نو، چاول، تهران، ۱۳۸۰ ش.
۲۱. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه، چ ۲۷،

قم، ۳۷۰ ش.

۲۲. مهروش، فرهنگ، مروری بر گستره دعاپژوهی، انتشارات بصیرت، چاول، تهران، ۱۳۸۹ ش.

۲۳. ناس، جان بایر، تاریخ جامع ادیان، ترجمه علی اصغر حکمت، انتشارات علمی فرهنگی، چیازدهم، تهران، ۱۳۸۰ ش.

۲۴. وحیدی، شهاب‌الدین، دانش‌نامه دین، هفت آسمان (فصلنامه تخصصی ادیان و مذاهب)، سال هشتم، پاییز ۸۵، ش ۳۱.

۲۵. هینلز، جان آر، فرهنگ ادیان جهان، گروه مترجمان، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، تهران، ۱۳۸۶ ش.